

İyiliğin Mirası

Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, Ziya Kazıcı, Kayıhan Yayınları,
İstanbul 2009 ISBN 9786055996666

Sema Dülger¹

Vakıf, insanın kendine ait mülkü üzerindeki kullanım ve mâlik olma hakkından, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla, topluma fayda sağlayacak bir alanda kullanılması için vazgeçmektir. Bu tür mallara vakfedilmiş mal denilmektedir. Bu malı vakfedenlere ise vâkıf denilmiştir. Osmanlı Dünyası din, dil, ırk farklılıklarıyla beraber oluşmuş kozmopolit bir yapıyı inşa etmiştir. Vakıf kurumu da yine aynı anlayışla ayırım yapmaksızın geniş coğrafyalarda ve ulaşılması zor olan yerlerde dahi hizmet vermiştir.

Osmanlı toplumu bu minvalde sayısız vâkıf ve vakıf kurumunu içerisinde barındıran örneklerle sahiptir. Bu konuda çalışma yapan ve bir eser kaleme alan Ziya Kazıcı, 1945 yılında Şanlıurfa'da dünyaya gelmiştir. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde eğitimini tamamlayan yazar, öğretmenlik hayatına lisede ders vererek başlamıştır. Marmara Üniversitesi'ndeki görevine ise 1974 yılında başlamıştır. Değişik yaş gruplarına eğitim verme tecrübesinin olması eserinin de farklı seviyedeki okuyuculara hitap etmesine vesile olmuştur.² Yazar, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti* isimli eserini üç ana bölümde tasarlamıştır. Birinci bölümde "Vakfın Tarifi" başlığı ile; vakfın tanımına, tarihi geçmişine, menşesine, hukuki dayanağı olan vakfiyelere ve genel anlamıyla İslam dünyasındaki durumu ile Osmanlılardaki konumuna değinilmiştir. İkinci Bölümde "Vakfın Yönetimi" başlığı ile; Evkaf-ı Hümayun Nezareti; vakıfların çeşitleri, hizmetleri, mâhiyetleri, mülkiyetleri, idareleri ve kiraya verilmesi bakımından sınıflandırılarak açıklanmıştır. Son bölüm ise

¹ Sakarya Üniversitesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti, Yüksek Lisans, semadlgr@gmail.com (Bu yazı Young Academia ve Server Genç Hanımlar Derneği iş birliğinde Dr. Kemal Yavuz Ataman yönetiminde "Küresel Düşünme Uzmanlık Atölyesi" kapsamında üretilmiştir.)

² <https://www.ravzakitap.com/prof-dr-ziya-kazici> Erişim Tarihi: 24.06.2022.

“Vakıf Eserleri” başlığı ile tüm bu bilgilendirmeden sonra cami, tekke, medrese gibi vakıf eserlerinin tarihi geçmişi ve Osmanlı nezdindeki değerinin anlatılmasına ayrılmıştır.

Ferâsetli Toplum İçin Faziletli Eserler

Vakfiyeler, vâkıfların isteği üzerine kaleme alınan ve vakıf düşüncesinin idrakinde olan kimselere yönelik hizmet, ikaz ve duaları içeren belgelerdi. Öyle ki vâkıf, oluşmasını arzu ettiği hizmet için gerekecek tüm masraf kalemlerini, çalışacak insan kıymetini, kimlerin nasıl yararlanabileceğini vakfiyelerde belirtmişti. Vakfiyeler kurulma gayesini belirten ayet-i kerime ve hadis-i şerifler süslenen vakfiyeler ince ince işlenmiş, kurumu istenilen amaçta kullananlar için minnettarlığı ifade eden dualar ile sonlandırılmıştı. İnsanın olduğu her yerde nisyanın da olabileceğinin idrakinde olan vâkıflar, usulsüzlük yapan ve böylece vakıflarını gayesinin dışında kullananlar için belgenin sonuna ayrıca çeşitli beddualarda yazdırmıştı. Kazıcı'nın ifade ettiği üzere vâkıf kadı huzurunda tescil ettirdiği vakfını yaşamında ve ölümünden sonra ancak bu manevi tedbirler ile koruyabilirdi. Beddua kısmı, hemen hemen bütün vakfiyelerde bulunmakta idi. Vakfiyelerin son bölümünde bulunan bu beddua kısmı, düşünen ve basiretli kimseler için ürpertici bir mahiyet taşıyordu.³ Bilinçli bir toplum için vakıflar bu bakış açısı gözetilerek oluşturulmuştu.

Güzel Ahlakın Hâmîsi Vakıf Sistemi

Toplumlar içerisinde ekonomik kazanç bakımından farklılıklar olabilmektedir. Bu farklılıklar insan hayatının genel akışını da etkileyebilmektedir. Zengin ve fakir arasındaki fark ne kadar geniş olursa güvenliğin sağlanması, kişiler arası ilişkiler paralel oranda olumsuz etkilenebilmektedir. Ziya Kazıcı, makasın iki ucunu birbirine yakınlaştırmanın hem madden hem de manen iyileştirmenin yardımlaşma ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Meseleye şahıslardan ziyade devletin gelişmişlik seviyesinden bakıldığında ise bizi yine aynı sonuç karşılamakta, yardımlaşma duygusunun medeniyetin kemâlindeki önemini gözler önüne sermektedir.⁴ Böylece içtimai hayatın iki şeklinden birinde olan kişiler birbirlerine nefret, kin, haset beslemek yerine merhamet, iyilik ve sevgi tohumları ekecektir.⁵ Yardımlaşma duygusunun müesseseseleşmiş hâli olan vakıflarda güzel ahlakın destekleyicisi olarak başrolde yer alacaktır.

Hür Düşüncenin Koruyucuları Vakıflar

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2019, s. 50.

⁴ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁵ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 52-53.

Ziya Kazıcı vakıf geleneğinin tarihsel gelişiminden de bahsetmiş, devletlerin hangi yeni tecrübe ve gelişimler ile Osmanlı vakıf medeniyetini miras bıraktıklarını gözler önüne sermiştir. Hz. Peygamber'in döneminden başlayarak İslam Devletleri vakıf sisteminde kendi sosyal kültürel iklimleri içinde yenilikler yapmışlardır. Abbasiler döneminde (750-1258) denetim organı olarak "Vakıflar Nezareti" kurulurken, Emevîler döneminde (661-750) vakıf gelirlerine köy ve mezraların da gelir gösterilebiliyor olması etki alanının genişlemesini sağlamıştır. Selçuklu Devleti'nin nüfusunu genişletmesi ile vakıf sisteminin yaygınlaşması paralellik göstermiştir.⁶ Selçuklular, Fatımi-Şii hareketinin çarpık fikirlerine karşı ilmi, ilmi yayan mecraları ve dolayısıyla vakıfları arttırmayı görev bilmişlerdir. Sultanlar, devlet adamları başta olmak üzere Sünniliğin Fatımi düşüncesi karşısında kuvvet bulması için müesseseler, tekke ve zaviyeler kurarak ilmin yayılmasını geniş çaplı olarak teşvik etmişlerdir. Örneğin dönemin iz bırakan eserleri Nizamiye Medreseleri için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Kazıcı'nın ifade ettiği üzere bu vakıflar: Bina yapmak, müderris ve talebelere ücret vermek, hadis, fıkıh vaaz ve tasavvufu uğraşanlara infakta bulunmak, imam, müezzin, hademe, yabancı, fakir ve ihtiyaç içinde bulunanlara yardım etmek gibi bir görevi üstlenmişti. Kazıcı vakıfların bu görevlerinin Selçukluların sapıklık ve din dışılık kabul ettikleri Fatımi düşüncesine karşı hür düşünceyi savunmak amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir.⁷

Vakıf Kurumunun Kaynağı Hakkındaki Görüşler

Vakıf eserin yapıldıkları yerlerin sosyo-ekonomik ve kültürel atmosferindeki etkileri ve yapan devletin izlerinin taşınmasının ehemmiyetinin anlaşılması, özellikle batılı araştırmacılar tarafından vakfın kökeni konusunun irdelenmesini beraberinde getirmiştir. Ziya Kazıcı, Osmanlı mirasını yansıtan vakıf sistemi hakkında farklı ithamlarda bulunularak manevi havasına gölge düşürülmek istendiğini ve böylece işgal edilen toprakların daha kolay asimile edilmesinin amaçlandığını şu sözleri ile dile getirir: Yıkılan Osmanlı Devleti'nin mirasına konma amacı güden Avrupa devletleri, işgal ettikleri topraklarda karşılıklarına çıkan engelin vakıf olduğunu gördüklerinde, vakıf müessesesi üzerinde bazı iddiaları ortaya atan incelemeler yapmışlardır.⁸

⁶ Ziya Kazıcı, *İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985, s. 54.

⁷ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 69-73.

⁸ Ziya Kazıcı, *a.g.e.* s. 60.

Ayrıca vakfın menşei meselesini yoğun olarak Batılı tarihçilerin araştırıyor olmasının sebeplerinden birinin de onların "menfaat" düşünce yapısı ile vakfın sistemini bağdaştıramıyor olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Kazıcı' ya göre vakıf kurumunun menşeyinden ziyade meyvelerinin topluma katkıları konusunun araştırılması gerekmektedir.⁹

Fakat yazar yine de çeşitli nazariyelerle ortaya atılan fikirleri değerlendirmiştir. Bu nazariyeler kimi zaman cahiliye dönemindeki bazı hususlarla kimi zaman da Roma ve Bizans gibi kültürlerin aktarımıyla ilişkilendirilmiştir.

Örneğin İslam hukukuyla beraber kadınlara tanınan mirastan hak alma durumuna bir alternatif çözüm yolu olarak aile vakıflarının kurulduğu ve vakfın gayesinin bu olduğu ileri sürülmüştür. Kazıcı bu şekilde bazı uygulamalar görülse de vakfın menşeyini bu sebebe bağlamamızı gerektirecek kadar büyük yer kaplamadığını, ayrıca kadın vâkıfların varlığının bu tezin çürütülmesinde önemli bir etken olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Ayrıca Bahaeddin Yediyıldız,¹¹ Ömer Lütfü Barkan¹² gibi tarihçilerin çalışmalarında sadece kadın vâkıflar değil vakfın yöneticisi konumunda olan kadın mütevellilerin varlığı da ortaya koyulmuştur.

Roma hukukunda bulunan ve "tanrılara özgülünen mallar" anlamındaki¹³ res sacrae'lerin kaideleri ile İslam hukukundaki vakıfların kuralları birbirine benzetilse de iki sistem birbiriyle bağdaşmamaktadır. Çünkü res sacrae'ler sadece ma'bed ve ayinlerde kullanılan eşyalarla ilgili iken İslam hukukunda insanlığa hizmet eden her şeye karşı tahsis edilmiş mülklerden bahsedilir ve res sacrae'ler tescil edilmeleri ruhani reis'in izniyle gerçekleşmektedir.¹⁴

İslam vakıf geleneğinin ilk örneklerinin hukuki kaynağının Bizans'a bağlı olan Suriye örnek alınarak yapıldığına dair bir görüşte ortaya atılmıştır. Kazıcı bu fikirlerin İslâmî vakıfların dayanak noktalarını düşünmeden ve tamamını hesaba katmadan ortaya atılan bir iddia¹⁵

⁹ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 61

¹⁰ Ziya Kazıcı, *a.g.e.* s. 62-64.

¹¹ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 180.

¹² Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler*, Vakıflar Dergisi, 1942, II, s. 302.

¹³ A. Övünç Güvel, *Roma Hukukunda Tüzel Kişiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara 2022, 69, s. 488.

¹⁴ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁵ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 67.

olduğunu dile getirmiştir. Yazar, bahsi konu olan Suriye ve Mısır'ın daha Müslümanlar tarafından fethedilmediği zamanlarda Medine'de kurulmuş olan vakıfların varlığının da nazariyenin tutarsızlığının bir ispatı olduğunu belirtmiştir.¹⁶

Vakıf kurumunun kökenine farklı nedenler addedilse de vakıf düşüncesinin temelinde İslâm'ın getirmiş olduğu yardımlaşma ve dayanışma duygularının, ahiret düşüncesinin dolayısıyla Kur'an ve sünnetin temel alındığı ve nazariyelerin dönemin dünyası dikkate alınmadan ortaya atıldığı açıktır.

Geçmişin ve Geleceğin Nişaneleri Vakıflar

Vakıf sistemi sadece maddi yapıların inşasını ve insanların bu yapılardan yararlanması sistemini ifade etmemektedir. Vakıf sistemi, kaynağını İslâm'ın ana kaynaklarından süzülerek yoğrulmuş diğergâmlığı, kritik analitik düşünme yetisi ile dönemin, mekânın koşullarına ve ihtiyaçlarına yönelik hizmet etmeyi, istisnalar hariç din, dil, ırk ayırt etmeksizin insanlar için güvenilir ortamlar oluşturmayı, tüm bunlarla birlikte geçmişten gelen birikimle geleceğe emeğini ve niyetini emanet etmeyi ifade etmektedir. Osmanlı toplumunda da genel itibariyle statü, cinsiyet, coğrafi bölge ayrımı yapılmadan kişilerin vakıf kurma, vakfı koruma konusunda hassasiyet ve özveri gösterdikleri bilinmektedir. Ziya Kazıcı, *Osmanlı Medeniyet Tarihi* isimli beş ciltlik eserinin ikinci cildini bahsedilen vakıf sistemine ayırmıştır. 240 sayfalık bu eserini vakıf sistemine dair genel ifadeler, övgülerden ziyade ayrıntılı ve sistematik bilgilerle inşa etmiştir. Giriş kısmında da belirtildiği gibi yazarın çeşitli yaş gruplarına ders vermiş olma tecrübesi eserinde bariz şekilde hissedilmektedir. Öyle ki birçok teorik kavramın anlatılması gereken durumlarda örneklendirme ve kategorizasyon sistemi gibi yöntemlerle konular daha anlaşılır hâle getirilmiştir. Meseleler öncelikle kavramların anlaşılması, kurucu İslâm devletinin katkısı ve gelişimi üzerinden ele alınmış ve nihayetinde Osmanlı ekseninde değerlendirilmiştir. Eser lise çağındaki öğrencilerden başlayarak ilgi duyan herkese tavsiye edilmektedir. Okuyucu eserde vakıf sistemini, tarihi geçmişini ve günümüzde görebileceği örneklerin tür olarak hangileri olabileceğini temel manada kavrayacaktır. Böylece farklı dal ve bakış açıları ile vakıf ekseninde çalışmalar yapılabileceği, vakıf anlayışının insandan başlayarak diğer canlılara, mekâna ve gönüllere nasıl nüfuz ettiğinin fark edebileceği öngörülmektedir.

¹⁶ Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 67-68.